

Ślady osadnictwa wczesnośredniowiecznego na Rynku Staromiejskim w Białogardzie

Materialne pozostałości związane z rozwojem osadnictwa w okresie wczesnego średniowiecza na terenie Białogardu i bezpośrednio wokół niego, rozpoznane zostały w drodze badań wykopaliskowych i sondażowych¹, powierzchniowych badań terenowych² oraz w postaci luźnych znalezisk.

Najwięcej informacji na temat wczesnośredniowiecznego osadnictwa dostarczyły badania przeprowadzone na początku lat 80. XX wieku w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski, gdzie na obszarze miasta i jego najbliższego zaplecza (arkusz 18-19) rozpoznano kilkadziesiąt punktów osadniczych, w tym kilkanaście osad i jeden skarb oraz z wcześniejszych badań powierzchniowych przeprowadzonych na początku lat 70.³

Informacji na temat osadnictwa omawianego okresu dostarczają także źródła archiwalne odnoszące się przede wszystkim do luźnych znalezisk, przeważnie dotyczą one fragmentów naczyń ceramicznych odnajdywanych podczas prac ziemnych prowadzonych w różnych częściach Białogardu (ilustr.1).

W odrębnej notatce z 27 października 1933 roku, skierowanej do miejscowego starosty, czytamy, że na lewym brzegu rzeki Parsęty w czasie wywożenia piasku z piasnicy znaleziono mnóstwo skorup pochodzących z mniejszych i większych naczyń datowanych na „okres germański”.

Kolejna notka z 23 maja 1935 roku informuje, że przy pracach ziemnych zlokalizowanych nad nowym łożyskiem Parsęty znaleziono na odcinku wykopu, położonego na południowy-zachód od szpitala garnizonowego oraz nieco na zachód, na gruncie należącym do powiatu Białogard, na głębokości 3 metrów, czarne skorupy z niewiadomego okresu, a na głębokości 1,2 m dzban z „okresu niemieckiego”.

¹ H. Menzel, *Funde aus der Wendenzeit bei Belgard an Parsente*, „Monatsblätter”, Jg. 26, 1912, s. 66-70; J. Olczak, K. Siuchniński, *Źródła archeologiczne do studiów nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem grodowym na terenie województwa koszalińskiego*, t. II, Poznań 1968, s. 6-13; E. Cnotliwy, *Białogard, woj. koszalińskie. Badania archeologiczne w latach 1970-1972*, maszynopis w dziale archeologii Muzeum w Koszalinie, teczka nr 156; E. Cnotliwy, S. Słowiński, E. Wilgocki, *Białogard Stare Miasto - Rycerska 13-15. Wstępne wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych w roku 1993*, maszynopis w dziale archeologii Muzeum w Koszalinie, teczka nr 477; J. Borkowski, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w Białogardzie - Rynek Staromiejski w sezonie 2000*, maszynopis w dziale archeologii Muzeum w Koszalinie, teczka nr 592; tenże, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w Białogardzie - Rynek Staromiejski w sezonie 2001*, maszynopis w dziale archeologii Muzeum w Koszalinie, teczka nr 613.

² H. Machajewski, *Sprawozdanie z badań przeprowadzonych na obszarze 18-19, gm. Białogard, woj. Koszalin*, Archiwum działu archeologii Muzeum w Koszalinie, teczka nr 163.

³ Archiwum działu archeologii Muzeum w Koszalinie: teczki MK 1502-1521.

Pismo opatrzone datą 28 października 1935 roku informuje, że w ogrodzie Urzędu Białogard z powierzchni pola pozyskano zdobione skorupy z okresu słowiańskiego („wendyjskiego”). Natomiast w notatce z dnia 4 lutego 1935 roku skierowanej do dra O. Kunkla, czytamy, że po odwilży przy Starym Urzędzie (na grodzisku - przyp. autora) zarejestrowano na głębokości 7-8 m od obecnej powierzchni gruntu szyb o zarysie kwadratu, którego ściany wzmocnione były palami.

Analiza wybranych zapisów archiwalnych potwierdza, oczywiście w sposób wybiórczy, obecność osadnictwa wczesnośredniowiecznego w ramach wybranych części miasta. Zestawiając poszczególne informacje można prześledzić zasięg występowania znalezisk archeologicznych w ramach niedostępnej przestrzeni miejskiej oraz intensywność okupowania wybranych obszarów nadających się na lokowanie stałego osadnictwa.

W chwili obecnej obserwacje zjawisk osadniczych w ramach zurbanizowanej przestrzeni miasta, możliwe jest tylko w czasie prowadzonych prac budowlanych związanych przede wszystkim z budową lub wymianą infrastruktury miejskiej⁴.

Weryfikacja danych uzyskanych z wcześniejszych badań wykopaliskowych⁵ oraz zawartych w źródłach archiwalnych, możliwa stała się jednak dopiero w chwili podjęcia w latach 1970-1972 stacjonarnych badań wykopaliskowych mających na celu przebadanie miejscowego grodu. Pozyskane w trakcie wymienionych prac materiały pozwoliły na ustalenie chronologii samego obiektu oraz wniosły nowe dane, poszerzające wiedzę o rozwoju gospodarczo-społecznym grodu i jego najbliższego zaplecza w okresie wczesnego średniowiecza i średniowiecza⁶.

Przeprowadzone w latach 1999-2001 badania wykopaliskowe na obszarze dawnego Rynku Staromiejskiego, obecnie Plac Wolności w Białogardzie (ilustr. 2) przyniosły prócz zamierzonych celów badawczych, potwierdzenie obecności osadnictwa okresu przedlokacyjnego⁷.

W obrębie wykopu C, ar XI, ćwiartka C (ilustr. 3) zlokalizowanego we wschodniej części badanego stanowiska natrafiono na pozostałości związane z osadnictwem wczesnośredniowiecznym⁸.

Ślady kultury materialnej o chronologii wczesnośredniowiecznej w ramach badanego stanowiska ujawniły się w postaci kilku obiektów (ilustr. 4), z których jeden to pozostałość prymitywnego obiektu o charakterze mieszkalnym, wskazującym na obecność, jak można przypuszczać czasowego zamieszkiwania tego obszaru na długo przed lokowaniem miasta w II połowie XIII wieku. Obiekt oznaczony nr 2 posiadał zarys prostokąta, zlokalizowany był przy zachodniej krawędzi wykopu C, jego część stropowa nosiła ślady zniszczenia spowodowane późniejszymi wkopami

⁴ J. Borkowski, *Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego przeprowadzonego na terenie miasta Białogard (ulice Spółdzielcza, Staromiejska, Siemiradzkiego) w 2001 r.*, maszynopis w dziale archeologii Muzeum w Koszalinie, teczka 1634; tenże, *Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego przeprowadzonego na terenie miasta Białogard (ulica Rycerska) w 2002 r.*, maszynopis w dziale archeologii Muzeum w Koszalinie, teczka 1634; tenże, *Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego przeprowadzonego na terenie miasta Białogard (ulica Staromiejska) w 2002 r.*, maszynopis w dziale archeologii Muzeum w Koszalinie, teczka 1634.

⁵ H. Menzel, *Funde aus der Wendenzeit ...*, op. cit., s. 66.

⁶ E. Cnotliwy, *Białogard gród wczesnopolski*, Koszalin 1982, s. 7; tenże, *Relikty osadnictwa średniowiecznego i nowożytnego w Białogardzie na miejscu grodu wczesnośredniowiecznego*, "Materiały Zachodniopomorskie", t. XXX, 1984, s. 23-59.

⁷ J. Borkowski, *Sprawozdanie z badań ... w sezonie 2000*, op. cit., s. 1.

⁸ J. Borkowski, *Sprawozdanie z badań ... w sezonie 2001*, op. cit., s. 8-10.

związanymi z budową kamiennych ław fundamentowych gotyckiej piwnicy. W toku przeprowadzonych prac uchwycono jedynie jego niewielką część, reszta obiektu zalegała pod kamiennym fundamentem i ceglana posadzką wspomnianej piwnicy. Fragmentarycznie zarejestrowany obiekt posiadał w pierwotnej formie zarys prostokąta o silnie zaokrąglonych rogach, zorientowany dłuższym bokiem na linii wschód-zachód. Na podstawie zachowanego kształtu oraz analizie porównawczej z innymi tego typu obiektami z terenu Pomorza Zachodniego przypuszczać można, że krótszy jego bok nie przekraczał długości 2,5 m a dłuższy 4,5 – 5,0 m. Pozostałość jamy o charakterze mieszkalnym zarejestrowano na poziomie 23,20 m n.p.m., wkopana została ona w poziom calca, boczne jej ścianki ustawione były pod lekkim skosem, zwężając się lekko ku dołowi. Płaskie dno spoczywało na poziomie 22,98 m n.p.m. (ilustr. 5).

W jednorodnym wypełnisku znajdowała się czarno-brunatna próchnica, szary średnioziarnisty piasek noszący w części stropowej ślady częściowego zeszkliwienia. Calca zarysował się w postaci ciemnożółtego, średnioziarnistego piasku. W części spągowej obiektu zarejestrowano obecność wody gruntowej, która występowała we wszystkich eksplorowanych w ramach stanowiska wykopach poniżej poziomu 23,00 m n.p.m.

Pozostałość obiektu mieszkalnego nosiła ślady pożaru w postaci drobnych węgielków drzewnych zalegających w jego wypełnisku oraz wyraźne ślady zeszkliwienia/spieczenia drobnoziarnistego piasku w części stropowej.

W eksplorowanej części jamy nie zarejestrowano obecności paleniska, nie można wykluczyć, że znajdowało się ono w części przeciwległej, nie przebadanej.

Odstronypółnocnejdojamyprzylegałobiekt2aozarysiepółkolistymz nierównymi krawędziami. Wypełnisko jego było jednorodne, w postaci drobnoziarnistego próchniczego piasku o wyraźnych śladach spalenizny. Strop obiektu znajdował się na poziomie 23,40 m n.p.m., całość zagłębiona w poziom calca. Zarys obiektu oraz jego ukształtowanie w postaci skośnie opadających ścianek, obecność węgla drzewnych wskazuje na negatyw słupa, lecz wymiary obiektu odrzucają tego typu interpretacje. Nie można wykluczyć, że w tym przypadku mamy do czynienia z jamą typu gospodarczego.

W odległości 0,4 m na północny-wschód od jamy mieszkalnej (ob. 2) zarejestrowano kolejną jamę (ob. 1) o nieokreślonej funkcji. Posiadała wymiary 1,20 x 0,9 m, o wypełnisku w postaci przemieszanego drobnoziarnistego piasku o jasnoszarej barwie (ilustr. 6), z którego pozyskano fragmenty ceramiki naczyniowej datowanej na IX wiek (ilustr. 7).

Od strony południowej w odległości 0,30 i 0,60 m od obiektu 2 zarejestrowano kolejny ślad w postaci poprzecznie przebiegającego do osi wykopu ciemnego pasa o długości 1,40 m i szerokości od 0,1 x 0,15 m (ob. 3). Posiadał on czarno-szare wypełnisko w postaci mocno zeszkliwionego drobnoziarnistego piasku oraz ślady po kółkach o małej średnicy. Strop obiektu zarejestrowano na poziomie 23,64 m n.p.m., a spąg na 23,49 m n.p.m. Jest to pozostałość prymitywnej formy grodzienia wzniesionej w technice plecionkowej. Poparciem takiej interpretacji jest kolejny obiekt (ob. 4) oddalony w kierunku południowym o 1.40 m. Posiada taki sam układ i wypełnisko jak obiekt 3, jego strop zalegał na poziomie 23,50 m n.p.m.

Ustalenie dokładnej chronologii zarejestrowanych śladów osadniczych będących

zespołem zwartym jest kłopotliwe ze względu na znikomą ilość pozyskanych wyznaczników. Nie mniej jednak na podstawie analogii i układu stratygraficznego stanowiska pozostałości zabudowy mieszkalno-gospodarczej łączyć należy z osadnictwem wczesnośredniowiecznym datowanym w szerokich ramach między II połową wieku IX a wiekiem XI.

Na podstawie analogii tego typu obiektów rejestrowanych podczas prac wykopaliskowych na Pomorzu Zachodnim, przyjąć można, że datowanie ramowe odnoszące się do najstarszego osadnictwa okresu wczesnego średniowiecza na badanym terenie nie jest błędem.

W ramach prac przeprowadzonych w pobliskim Kołobrzegu w obrębie działki położonej przy ul. Armii Krajowej 5, we wschodnim narożniku wykopu B zarejestrowano pozostałość po obiekcie typu mieszkalnego, którego jama została wkopana w poziom humusu pierwotnego i zagłębiona w calec na 70-80 cm. Interesująco zaznaczył się kształt omawianego obiektu, w postaci prostokąta, o silnie zaokrąglonych narożnikach. Na podstawie fragmentów naczyń ceramicznych zalegających w wypełnisku półziemianki obiekt wydatowano ramowo na VIII-IX wiek⁹.

Za charakterystyczne dla najstarszej fazy osadnictwa wczesnosłowiańskiego na Pomorzu Zachodnim uznawane są obiekty mieszkalne o zarysie owalnym lub nieregularnych jam pozbawionych śladów konstrukcji drewnianych¹⁰.

Analiza wymienionych pozostałości budownictwa mieszkalnego o metryce wczesnośredniowiecznej pozwala zauważyć pewną prawidłowość w ramach poszczególnych stanowisk z Pomorza Zachodniego datowanych na omawiany okres.

Obiekty o przeznaczeniu mieszkalnym zorientowane były dłuższą osią na linii wschód-zachód, płytko zagłębione w ziemię, pozbawione były jakichkolwiek śladów po konstrukcjach oraz posiadały zbliżone do siebie wymiary i kształty. W tym miejscu warto zauważyć, że w literaturze przedmiotu ugruntował się pogląd, że obiekty o zarysach owalnych, wydłużonych lub nieregularnych zagłębione w ziemię, posiadające pochyle ścianki, przeważnie nie zawierające wyraźnych śladów urządzeń grzewczych a bardzo rzadko ślady konstrukcji słupowych należy interpretować z ziemnymi partiami obiektów o charakterze mieszkalnym. Twierdzenie o mieszkalnej - w rozumieniu zagłębionej części domostwa naziemnego - funkcji niektórych obiektów jamowych z okresu wczesnego średniowiecza wydaje się prawdopodobna lecz niezbyt dowodów na taki stan rzeczy nie mam¹¹.

⁹ M. Rębkowski, *Ślady osadnictwa wczesnosłowiańskiego*, "Archeologia średniowiecznego Kołobrzegu", t. IV, Kołobrzeg 1999, s. 175-179.

¹⁰ W. Chudziak, *Z problematyki wczesnośredniowiecznego budownictwa z dorzecza środkowej Wisły*, "Sprawozdania Archeologiczne", t. 41, 1990, s. 327-332; A. Sikorski, *Badania na osadzie wczesnośredniowiecznej w Nasutowie, stanowisko 4, gm. Białogard w roku 1979*, "Koszalińskie Zeszyty Muzealne", nr 11, 1981, s. 45-59; tenże, *Wyniki badań na osadzie wczesnośredniowiecznej w Wygodzie, stan. 6B, gm. Białogard w 1983 roku*, "Koszalińskie Zeszyty Muzealne", t. 14, 1983, s. 29-41; I. Skrzypek, *Archeologiczne badania ratownicze na wczesnośredniowiecznej osadzie otwartej w Błotnicy, stan. 1, pow. Kołobrzeg w latach 1969-1970*, "Koszalińskie Zeszyty Muzealne", t. 4, 1974, s. 35-83; F. Lachowicz, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych przeprowadzonych na osadzie wczesnośredniowiecznej w Złotowie m. pow., stanowisko 5, w 1967 roku*, "Sprawozdania z badań archeologicznych przeprowadzonych na terenie woj. koszalińskiego w latach 1967-1968", Koszalin 1969, s. 90-96; A. Porzeziński, *Zasiedlenia Pomorza Zachodniego w VI-VII wieku n.e. w świetle dotychczasowych wyników badań archeologicznych*, "Slavia Antiqua" 1975, t. 22, s. 20-67; tenże, *Z badań nad problematyką osadnictwa najstarszej fazy wczesnego średniowiecza na Pomorzu Zachodnim*, "Materiały Zachodniopomorskie", 1980, t. 26, s. 115-144.

¹¹ M. Parczewski, *Najstarsza faza kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce*, Kraków 1988, s. 81.

Jak dotąd zarejestrowane obiekty w ramach wykopu C należą do najstarszych i jedynych zlokalizowanych w zamkniętej przestrzeni lokacyjnego Białogardu. Pozostałości osadnictwa wczesnosłowiańskiego na terenie placu miejskiego wyprzedzają chronologicznie moment powstania miasta, łączyć je można z VII i VIII fazą osadniczą pobliskiego grodu. Wykopaliskowe badania z początku lat 70. na białogardzkim grodzisku wykazały, istnienie budownictwa naziemnego w odróżnieniu od wielu sąsiednich grodzisk, gdzie podstawową konstrukcją mieszkalną były domostwa zagłębione w ziemię. Odmienność ta wynika z różnic czynników zewnętrznych, z których dominującym jest silne nawilgocenie podłoża (ilustr. 8, 9) na którym lokowano gród - powstał w rozwidleniu dwóch rzek Parsęty i Liśnicy¹².

Zarejestrowane ślady osadnictwa wczesnośredniowiecznego – wczesnosłowiańskiego w miejscu późniejszego miasta lokacyjnego łączyć można z penetracją tej części obszaru przez grupę związaną z pobliskim grodem lub co wydaje się bardziej prawdopodobne z uchwyceniem obrzeża osady przygodowej (ilustr. 10), która zlokalizowana miała być w południowej części miasta w odległości 100 metrów na południowy-zachód od Rynku Staromiejskiego¹³.

Fragmentarycznie zachowane pozostałości osadnictwa świadczą, że omawiany teren na długo przed pojawieniem się w drugiej połowie XIII wieku osadników z Niemiec, był objęty zwartym osadnictwem, ujętym w ramach osady przygodowej, która ulec mogła zniszczeniu podczas wypraw Bolesława Krzywoustego na Pomorze Zachodnie w latach 1102 i 1107 lub 1119-1122. Nie można wykluczyć, że oprócz wymienionych powyżej wydarzeń na upadek osady miały wpływ po części także niekorzystne warunki hydrologiczne przejawiające się zmiennym poziomem wód gruntowych oraz licznymi podtopieniami osadniczego terenu (ilustr. 11).

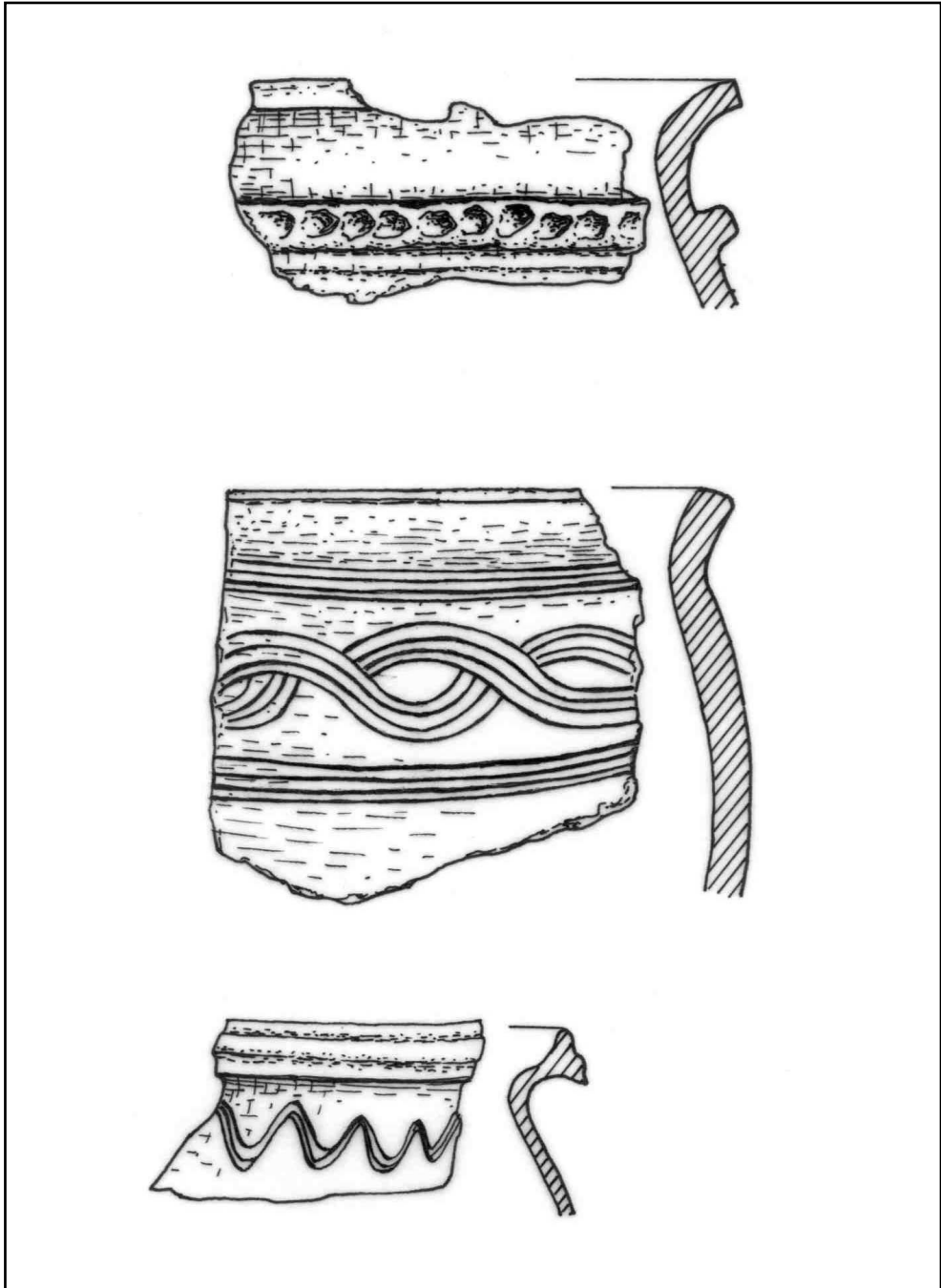
W układzie stratygraficznym stanowiska stwierdzono obecność warstwy akumulacyjnej, wskazującej na podmokły rodzaj gruntu, gdzie często dochodziło do podtopień i okresowych zastoju wody.

Środowisko naturalne Białogardu przed i polokacyjnego odtworzone zostało w wyniku analiz archeobotanicznych z prób pozyskanych z badań w latach 1999-2001 na Starym Rynku. Badania potwierdziły, że środowisko naturalne wokół miasta składało się w przeważającej części ze zbiorowisk wodnych, bagiennych i szuwarowych graniczących z łąkami świeżymi i wilgotnymi¹⁴.

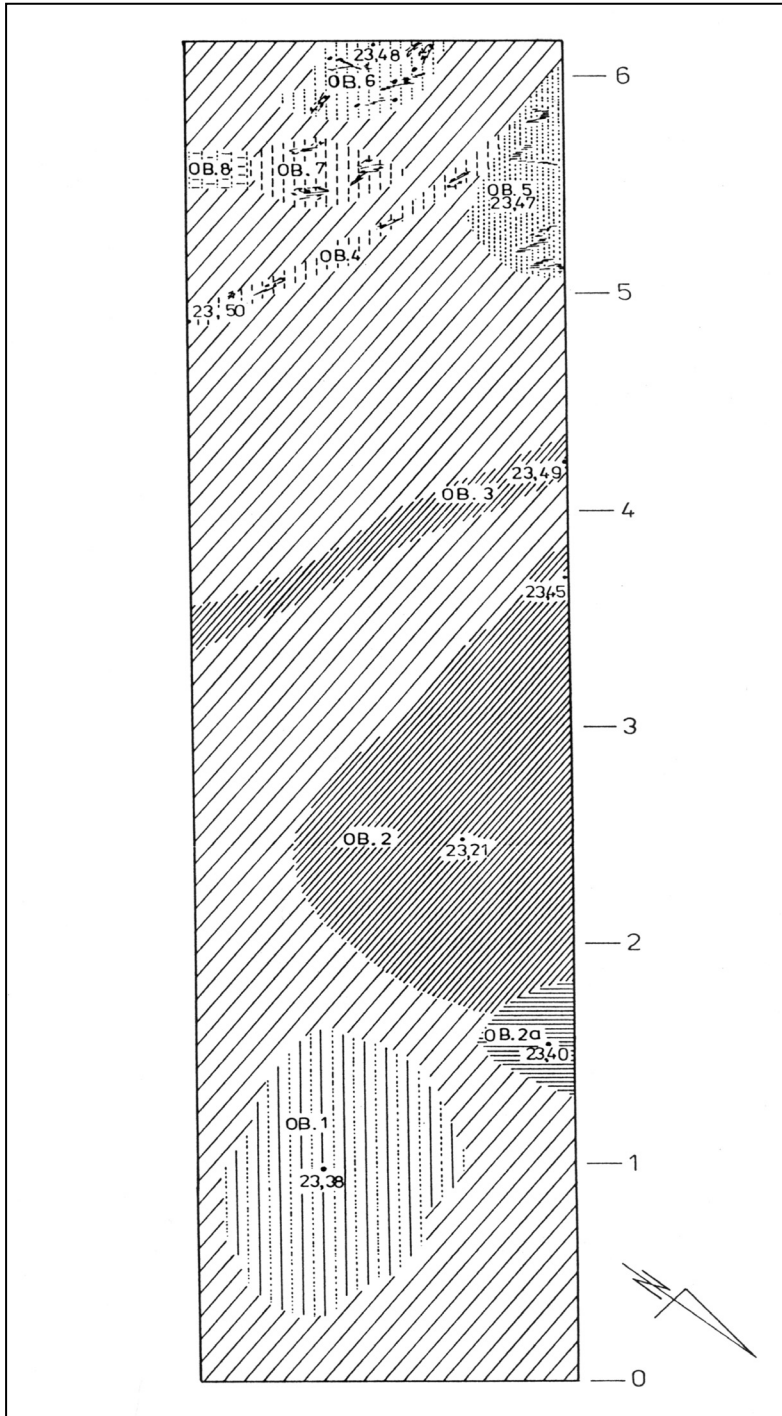
¹² E. Cnotliwy, *Białogard gród wczesnopolski*, op. cit., s. 24-25, 61.

¹³ W. Łęga, *Kultura Pomorza we wczesnym średniowieczu na podstawie wykopalisk*, Toruń 1930, s. 562; J. Olczak, K. Siuchniński, *Źródła archeologiczne...*, op. cit., Poznań 1968, t. II, s. 13.

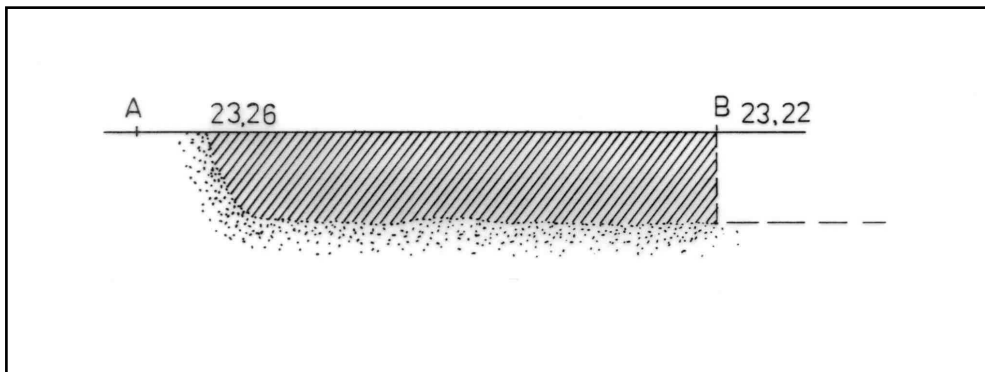
¹⁴ A. Koszałka, *Wyniki analizy archeobotanicznej ze stan. 83 w Białogardzie*, Poznań 2000, maszynopis w dziale archeologii Muzeum w Koszalinie.

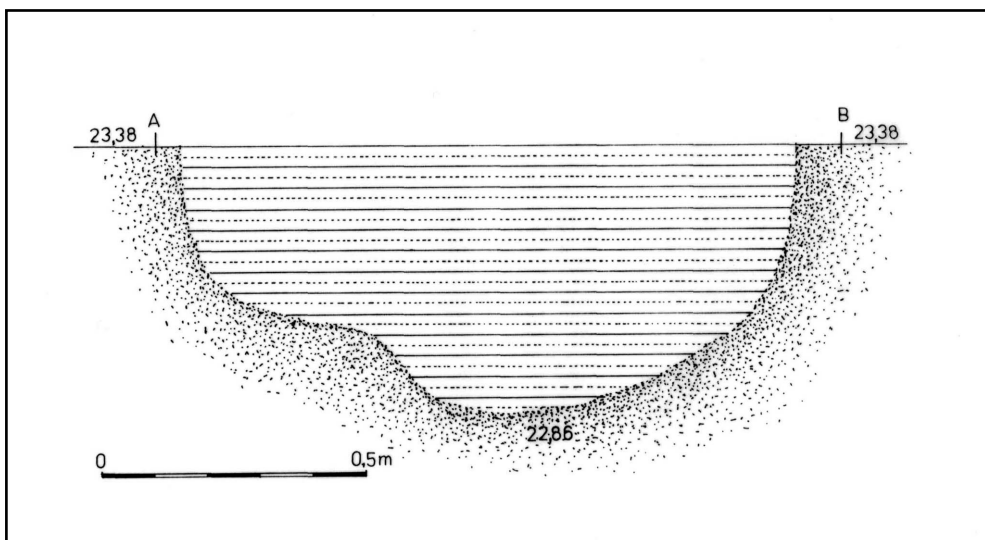
Ilustr. 1. Ceramika wczesnośredniowieczna – archiwum dział archeologii Muzeum w Koszalinie, teczka nr 4/B. Skala 1:1

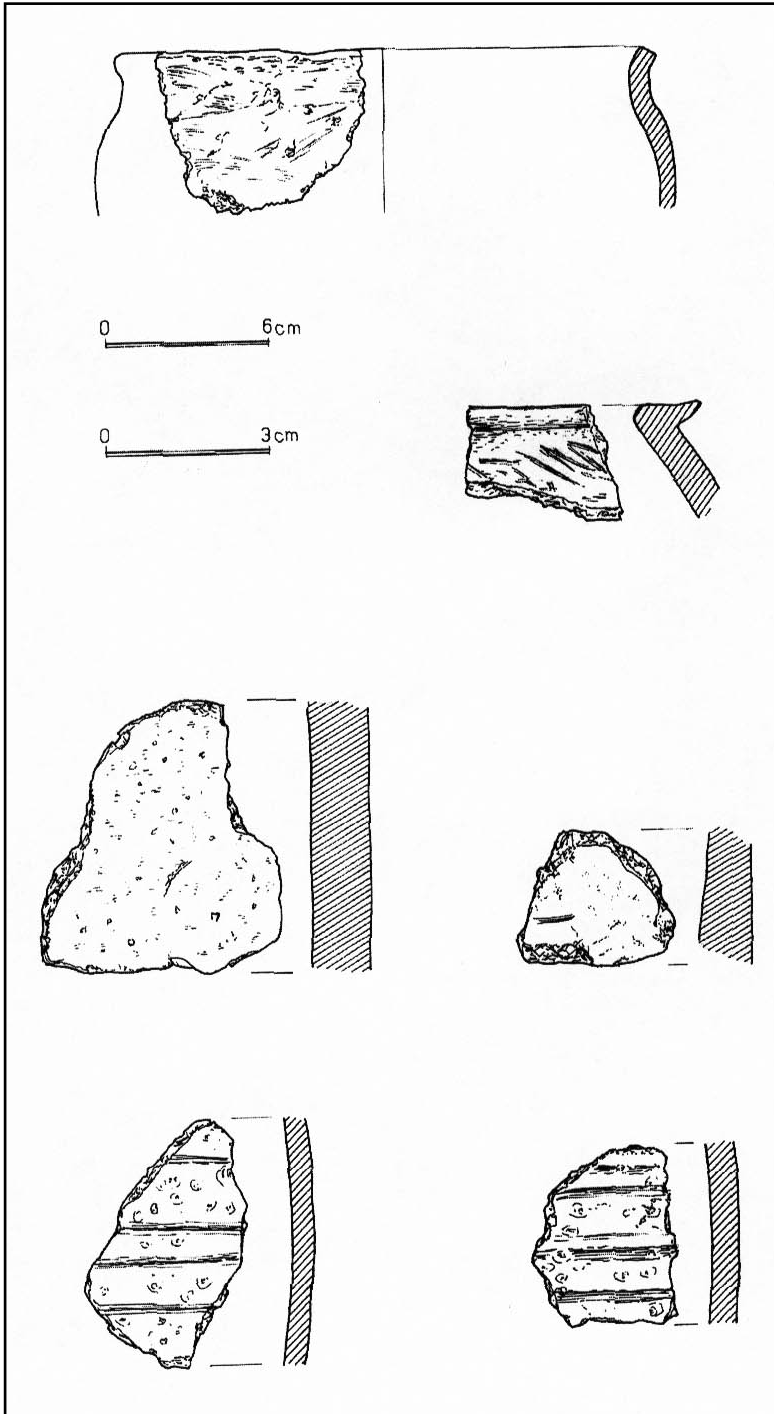
Ilustr. 4. Wykop C – plan płaski. Rys. B. Kammer

Ilustr. 5. Profil jamy mieszkalnej – ob.2. Rys. B. Kammer

Ilustr. 6. Profil jamy – ob.1. Rys. B. Kammer

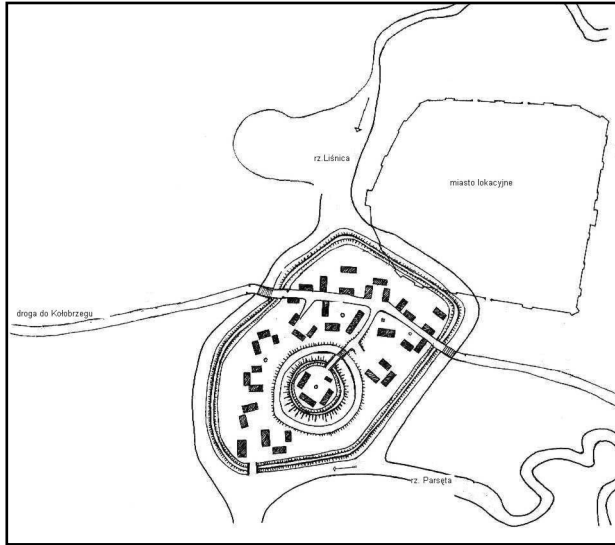
Ilustr. 7. Białogard. Pl. Wolności /Rynek Staromiejski/ - ceramika wczesnośredniowieczna

Ilustr. 8. Widok od SE grodziska w Białogardzie – rok 1940.
Fotografia z archiwum działu archeologii Muzeum w Koszalinie

Ilustr. 9. Widok od SE grodziska w Białogardzie – lata 50-te XX wieku.
Fotografia z archiwum działu archeologii Muzeum w Koszalinie

Ilustr. 10. Białogard w okresie wczesnośredniowiecznym

Ilustr. 11. Widok miasta od SE – zima 1928/1929.

Fotografia z archiwum działu archeologii